5

THEMA 5 VAN 9

Overheidsfinanciën & pensioenen

Begroting, staatsschuld, AOW en pensioenfondsen

6 lessen · rekenopdrachten · examenopgave · eindquiz · antwoordmodel

Werkboek — naam: _____ klas: _____

Les 5.1 — Overheidsuitgaven

Leerdoel: Je deelt overheidsuitgaven in als overheidsconsumptie, overdrachtsuitgaven, subsidies of overheidsinvesteringen, en je legt hun betekenis voor de economie uit.

Eindtermen: E2.4

Waar gaat het om?

De Nederlandse overheid geeft elk jaar honderden miljarden euro's uit. Waaraan? De syllabus deelt de uitgaven in vier soorten in (eindterm E2.4). Die indeling helpt je om te begrijpen wat de overheid met haar geld doet voor de economie, nu en later.

Kerntheorie

Vier soorten overheidsuitgaven

- **Overheidsconsumptie** : salarissen van ambtenaren (leraren, politie, rechters) en aankopen van goederen en diensten. Hoort bij O in de bestedingen.
- **Overdrachtsuitgaven** : betalingen zonder directe tegenprestatie: uitkeringen (AOW, WW, bijstand), toeslagen en kinderbijslag.
- **Subsidies** : bijdragen aan bedrijven of instellingen om een product goedkoper te maken of gedrag te stimuleren.
- **Overheidsinvesteringen** : wegen, spoor, dijken, gebouwen: uitgaven die de productiecapaciteit vergroten.

Daarnaast betaalt de overheid **rente** over de staatsschuld.

Uitgaven van de overheid van Econoland (mld euro)

Soort uitgave	Voorbeelden	Bedrag
Overheidsconsumptie	salarissen van ambtenaren, leraren, politie; aankopen van goederen en diensten	180
Overdrachtsuitgaven	uitkeringen (AOW, WW, bijstand), toeslagen, kinderbijslag	150
Subsidies	subsidie op openbaar vervoer, energiebesparing, cultuur	30
Overheidsinvesteringen	wegen, spoor, dijken, scholen, defensiematerieel	40
Rente op de staatsschuld		10
Totaal		410

Vereenvoudigd voorbeeld met verzonnen getallen.

Betekenis voor de economie

Overheidsconsumptie en investeringen zijn directe **bestedingen** (O). Overdrachtsuitgaven verhogen het besteedbaar inkomen van gezinnen en dus de consumptie. Investeringen in infrastructuur en onderwijs dragen bij aan de **structurele groei** (thema 2).

Toepassen

Examenvraag: soorten uitgaven (2 punten)

Het kabinet besluit: (1) 5.000 extra leraren aan te nemen en (2) de huurtoeslag te verhogen. Leg uit welke soort overheidsuitgave elk is, en welke van de twee direct meetelt in de overheidsbestedingen (O) van het bbp.

Uitwerking

1. Extra leraren: overheidsconsumptie (lonen van ambtenaren); telt direct mee in O.
2. Huurtoeslag: overdrachtsuitgave; telt niet mee in O, maar verhoogt het inkomen van gezinnen (en via consumptie C de bestedingen).

Antwoord

De leraren zijn overheidsconsumptie en tellen direct mee in O. De huurtoeslag is een overdrachtsuitgave: die telt niet mee in O, maar kan via een hogere consumptie de bestedingen verhogen.

Veelgemaakte fout

Uitkeringen bij de overheidsbestedingen tellen. Een uitkering is een overdracht: de overheid koopt er geen goederen of diensten mee. Pas als de ontvanger het uitgeeft, telt het (als C) mee in de bestedingen.

Kernbegrippen

Overheidsconsumptie
Salarissen van ambtenaren en aankopen van goederen en diensten door de overheid.

Overdrachtsuitgaven
Betalingen van de overheid zonder directe tegenprestatie, zoals uitkeringen en toeslagen.

Subsidie
Bijdrage van de overheid om een product goedkoper te maken of gedrag te stimuleren.

Overheidsinvesteringen
Uitgaven aan kapitaalgoederen zoals wegen, spoor, dijken en gebouwen.

Verwerkingsopdracht

Werk de opdrachten uit in je schrift of in de invulvelden.

1. Welke soort uitgave is het? a) aanleg van een nieuwe sluis b) bijstandsuitkering c) korting op een warmtepomp d) aankoop van politiewagens.

---

2. Bereken met de tabel welk percentage van de uitgaven uit overdrachtsuitgaven bestaat.

3. Waarom zijn overheidsinvesteringen belangrijk voor de toekomst, ook al leveren ze nu weinig op?

Oefeningen

Brons: Kennis & Begrip

1. Noem de vier soorten overheidsuitgaven uit de syllabus.

Zilver: Toepassing & Rekenen

2. Welke soort uitgave is het? a) salaris van een politieagent b) kinderbijslag c) aanleg van een nieuwe spoorlijn d) bijdrage aan de prijs van een busabonnement

3. Wat is het verschil tussen overheidsconsumptie en overdrachtsuitgaven?

Goud: Analyse & Evaluatie — de uitdaging

4. Waarom zijn overheidsinvesteringen belangrijk voor de economische ontwikkeling op lange termijn?

Les 5.2 — Overheidsontvangsten

Leerdoel: Je deelt overheidsontvangsten in als directe of indirecte belastingen, sociale premies of niet-belastingontvangsten, en je berekent het begrotingssaldo.

Eindtermen: E2.5, A2

Waar gaat het om?

Om al die uitgaven te betalen, heeft de overheid ontvangsten nodig. De syllabus onderscheidt directe en indirecte belastingen, sociale premies en niet-belastingontvangsten (eindterm E2.5). Hoe de overheid haar geld ophaalt, heeft gevolgen voor bedrijven, gezinnen en de economie.

Kerntheorie

Vier soorten ontvangsten

- **Directe belastingen** : geheven over inkomen, winst of vermogen, zoals loon- en inkomstenbelasting en vennootschapsbelasting.
- **Indirecte belastingen** : geheven via de prijs van producten, zoals btw en accijnzen.
- **Sociale premies** : premies voor volksverzekeringen (zoals de AOW) en werknemersverzekeringen (zoals de WW).
- **Niet-belastingontvangsten** : bijvoorbeeld dividend uit staatsdeelnemingen en de opbrengst van veilingen.

Ontvangsten van de overheid van Econoland (mld euro)

Soort ontvangst	Voorbeelden	Bedrag
Directe belastingen	loon- en inkomstenbelasting, vennootschapsbelasting	150
Indirecte belastingen	btw, accijnzen op benzine, alcohol en tabak	120
Sociale premies	premies voor AOW, WW en zorg	110
Niet-belastingontvangsten	dividend uit staatsdeelnemingen, opbrengst van veilingen	10
Totaal		390

Ontvangsten 390 - uitgaven 410 = tekort van 20 mld euro. Vereenvoudigd voorbeeld met verzonnen getallen.

Betekenis voor de economie

Belastingen verlagen het besteedbaar inkomen en dus de consumptie, of de winst en dus de investeringen. Indirecte belastingen maken producten duurder en kunnen gedrag sturen (accijns op tabak, havo 4). Hoe de belastingen verdeeld zijn over inkomensgroepen, zie je in thema 7.

Toepassen

Examenvraag: saldo (2 punten)

Gebruik de tabellen van les 5.1 en 5.2. Bereken het begrotingssaldo als percentage van het bbp, als het bbp 1.000 mld euro is.

Uitwerking

1. Saldo: 390 - 410 = -20 mld euro (tekort).
2. Als percentage van het bbp: -20 / 1.000 × 100% = -2,0%.

Antwoord

Het begrotingstekort is 2,0% van het bbp.

Veelgemaakte fout

Btw een directe belasting noemen. Btw wordt via de prijs betaald: het is een indirecte belasting, ook al betaalt de consument hem uiteindelijk.

Kernbegrippen

Directe belasting
Belasting over inkomen, winst of vermogen, zoals inkomstenbelasting en vennootschapsbelasting.

Indirecte belasting
Belasting via de prijs van producten, zoals btw en accijnzen.

Sociale premies
Premies voor volksverzekeringen (zoals de AOW) en werknemersverzekeringen (zoals de WW).

Niet-belastingontvangsten
Ontvangsten die geen belasting of premie zijn, zoals dividend uit staatsdeelnemingen.

Verwerkingsopdracht

Werk de opdrachten uit in je schrift of in de invulvelden.

1. Welke soort ontvangst is het? a) btw op een fiets b) inkomstenbelasting van een zzp’er c) WW-premie d) dividend van een energiebedrijf waarvan de staat aandeelhouder is.

---

2. Bereken met de tabel welk deel van de ontvangsten uit belastingen (direct en indirect) bestaat.

---

3. Leg uit waarom de ontvangsten uit de vennootschapsbelasting sterk schommelen met de conjunctuur.

Oefeningen

Brons: Kennis & Begrip

1. Wat is het verschil tussen directe en indirecte belastingen?

Zilver: Toepassing & Rekenen

2. Geef een voorbeeld van een niet-belastingontvangst.

3. De ontvangsten zijn 390 mld euro en de uitgaven 410 mld euro. Bereken het saldo.

Goud: Analyse & Evaluatie — de uitdaging

4. Waarom dalen de belastingontvangsten in een laagconjunctuur?

Les 5.3 — Tekort en schuld

Leerdoel: Je legt het verband uit tussen het begrotingssaldo (per jaar) en de staatsschuld (op een moment), en je berekent de schuldquote.

Eindtermen: E2.3, A2

Waar gaat het om?

Net als bij gezinnen (havo 4, thema 9) hangen bij de overheid stromen en voorraden samen. Het tekort is een stroom per jaar, de staatsschuld een voorraad op een moment (eindterm E2.3). Om te zien of een schuld zwaar is, vergelijk je hem met het bbp: de **schuldquote** .

Kerntheorie

Saldo en schuld

begrotingssaldo = ontvangsten - uitgaven (per jaar)

schuld aan het eind = schuld aan het begin + tekort (of - overschot)

Een tekort financiert de overheid door te lenen, vooral door **staatsobligaties** te verkopen aan beleggers.

Stromen en voorraad bij de overheid

1. Ontvangsten (per jaar): belastingen, premies, overige ->
2. Uitgaven (per jaar): consumptie, overdrachten, subsidies, investeringen, rente ->
3. Saldo (per jaar): tekort of overschot ->
4. Staatsschuld (op een moment): stijgt met het tekort, daalt met een overschot

De schuldquote

schuldquote = staatsschuld / bbp × 100%

De schuldquote daalt als het (nominale) bbp sneller groeit dan de schuld. Ook met een klein tekort kan de schuldquote dus dalen, als de economie flink groeit of de inflatie hoog is.

Van tekort naar schuld (mld euro)

	Jaar 1	Jaar 2
Staatsschuld op 1 januari	400	420
Begrotingstekort in het jaar	20	—
Staatsschuld op 31 december	420	
Bbp (nominaal)	1.000	1.040
Schuldquote (schuld / bbp × 100%)	40,0%	40,4%

Het tekort is een stroom (per jaar); de schuld een voorraad (op een moment). Het tekort van jaar 1 komt bij de schuld. Vereenvoudigd voorbeeld met verzonnen getallen.

Toepassen

Examenvraag: schuldquote (2 punten)

De staatsschuld is 600 mld euro en het bbp 1.200 mld euro. Het jaar erna is het tekort 30 mld euro en groeit het nominale bbp met 3%. Bereken de nieuwe schuldquote (één decimaal).

Uitwerking

1. Nieuwe schuld: 600 + 30 = 630 mld euro. Nieuw bbp: 1.200 × 1,03 = 1.236 mld euro.
2. Schuldquote: 630 / 1.236 × 100% = 51,0%.

Antwoord

De schuldquote stijgt van 50,0% naar 51,0%.

Veelgemaakte fout

Tekort en schuld verwarren. Een dalend tekort betekent niet dat de schuld daalt: zolang er een tekort is, stijgt de schuld, alleen minder snel.

Kernbegrippen

Begrotingssaldo
Ontvangsten min uitgaven van de overheid in een jaar: een tekort of overschot.

Staatsschuld
Totale schuld van de overheid op een bepaald moment.

Schuldquote
Staatsschuld als percentage van het bbp.

Staatsobligatie
Lening die de overheid aangaat bij beleggers.

Verwerkingsopdracht

Werk de opdrachten uit in je schrift of in de invulvelden.

1. Laat met de tabel zien hoe de schuld en de schuldquote veranderen.

2. Hoe kan de schuldquote dalen terwijl de overheid toch een tekort heeft?

3. Leg uit waarom inflatie de schuldquote kan verlagen.

Oefeningen

Brons: Kennis & Begrip

1. Is het een stroom- of voorraadgrootheid? a) begrotingstekort b) staatsschuld c) belastingontvangsten d) rentelasten

Zilver: Toepassing & Rekenen

2. De staatsschuld is 400 mld euro en het tekort dit jaar 20 mld euro. Hoe hoog is de schuld aan het eind van het jaar?

3. De schuld is 420 mld euro en het bbp 1.040 mld euro. Bereken de schuldquote (één decimaal).

Goud: Analyse & Evaluatie — de uitdaging

4. De schuld blijft 500 mld euro, het nominale bbp stijgt van 1.000 naar 1.050 mld euro. Wat gebeurt er met de schuldquote?

Les 5.4 — Oorzaken en betekenis van de staatsschuld

Leerdoel: Je verklaart veranderingen in de staatsschuld en legt uit wanneer een schuld een probleem is.

Eindtermen: E2.1

Waar gaat het om?

Waarom heeft Nederland een staatsschuld van honderden miljarden euro's? En is dat erg? In deze les zoek je de oorzaken van veranderingen in de overheidsschuld en de betekenis ervan (eindterm E2.1).

Kerntheorie

Oorzaken van een stijgende schuld

- **Laagconjunctuur** : belastingontvangsten dalen en uitgaven aan uitkeringen stijgen; het tekort groeit vanzelf.
- **Crises** : steun aan banken (2008) of steunpakketten tijdens de coronapandemie lieten de schuld sterk stijgen.
- **Rente** : hogere rente maakt de bestaande schuld duurder.
- **Bewuste keuzes** : uitgaven of belastingverlagingen die niet met ontvangsten worden betaald.

Waarom verandert de staatsschuld?

Oorzaak	Effect op de schuld	Voorbeeld
Laagconjunctuur	minder belasting, meer uitkeringen tekort schuld stijgt	een recessie
Crisis	grote extra uitgaven schuld stijgt	steun aan banken, steunpakketten in een pandemie
Rente	hogere rente hogere rentelasten groter tekort	rente stijgt van 1% naar 3%
Begrotingsoverschot	schuld daalt	hoogconjunctuur met hoge belastingontvangsten

Betekenis van de schuld

Een schuld is niet per se slecht: lenen voor investeringen kan zich terugbetalen. Maar een hoge schuld heeft nadelen: hoge **rentelasten** verdringen andere uitgaven, en bij een volgende crisis is er minder ruimte. Beleggers kunnen een hogere rente eisen als ze aan het land gaan twijfelen.

Binnen de EU geldt het **Stabiliteits- en Groeipact** : het begrotingstekort mag in principe niet hoger zijn dan 3% van het bbp en de staatsschuld niet hoger dan 60% van het bbp.

Toepassen

Examenvraag: rente en schuld (2 punten)

Een land heeft een staatsschuld van 500 mld euro. De gemiddelde rente stijgt van 1% naar 3%. Bereken met hoeveel de rentelasten stijgen, en leg uit wat dit kan betekenen voor de begroting.

Uitwerking

1. Rentelasten: van 0,01 × 500 = 5 naar 0,03 × 500 = 15 mld euro: + 10 mld euro.
2. Dat geld gaat ten koste van andere uitgaven, of het tekort stijgt (en daarmee de schuld).

Antwoord

De rentelasten stijgen met 10 mld euro per jaar. De overheid moet bezuinigen, belastingen verhogen of een groter tekort accepteren, waardoor de schuld verder stijgt.

Veelgemaakte fout

Een schuld altijd slecht noemen. Of een schuld een probleem is, hangt af van de hoogte ten opzichte van het bbp, de rente en waarvoor is geleend.

Kernbegrippen

Rentelasten
De rente die de overheid jaarlijks betaalt over de staatsschuld.

Stabiliteits- en Groeipact
Europese afspraken: begrotingstekort maximaal 3% en staatsschuld maximaal 60% van het bbp.

Verwerkingsopdracht

Werk de opdrachten uit in je schrift of in de invulvelden.

1. Leg met de tabel uit waarom de staatsschuld in een laagconjunctuur meestal stijgt.

2. Een land heeft een tekort van 4% van het bbp. Voldoet het aan de Europese norm? Wat zou het kunnen doen?

3. Waarom kan lenen voor investeringen in infrastructuur verdedigbaar zijn?

Oefeningen

Brons: Kennis & Begrip

1. Noem twee oorzaken van een stijgende staatsschuld.

Zilver: Toepassing & Rekenen

2. Welke Europese normen gelden voor tekort en schuld?

3. Waarom is een hoge staatsschuld een probleem als de rente stijgt?

Goud: Analyse & Evaluatie — de uitdaging

4. Waarom kan een land met een schuld van 50% van het bbp toch financieel gezond zijn?

Les 5.5 — Een tekort als uitgestelde belastingheffing

Leerdoel: Je legt uit dat een overheidstekort gezien kan worden als uitgestelde belastingheffing, en wanneer lenen door de overheid verdedigbaar is.

Eindtermen: E2.2

Waar gaat het om?

Als de overheid leent, hoeft ze nu geen belasting te heffen. Maar de schuld moet later wel worden betaald, met rente. Daarom kun je een tekort zien als **uitgestelde belastingheffing** (eindterm E2.2). Dat roept de vraag op wie de rekening krijgt.

Kerntheorie

Uitgestelde belastingheffing

Een tekort van vandaag betekent rente en aflossing in de toekomst. Die worden betaald uit belastingen van later. Lenen verschuift de lasten dus naar toekomstige belastingbetalers, soms een volgende generatie. Hier zie je weer ruilen over de tijd: lenen legt beslag op middelen nu, ten koste van later (havo 4, thema 9).

Een tekort is uitgestelde belastingheffing

1. Nu: overheid geeft meer uit dan ze aan belasting ontvangt ->
2. Lenen: de schuld stijgt ->
3. Later: rente betalen en aflossen ->
4. Toekomstige belastingbetalers: betalen de rekening

Wanneer is dat verdedigbaar?

- **Investeringen** waar ook toekomstige generaties van profiteren (dijken, spoor, onderwijs).
- **Tijdelijke tekorten in een laagconjunctuur** , die in een hoogconjunctuur weer worden ingelopen (thema 6).
- **Crises** waarin direct ingrijpen nodig is.

Minder verdedigbaar is structureel lenen voor uitgaven waar alleen de huidige generatie van profiteert.

Toepassen

Examenvraag: uitgestelde belastingheffing (2 punten)

Een politicus zegt: "We verlagen de belastingen en betalen dat met extra lenen. Niemand gaat erop achteruit." Leg met het begrip uitgestelde belastingheffing uit waarom dit niet klopt.

Uitwerking

1. De lagere belastingen nu worden betaald met een hogere schuld.
2. Die schuld moet later met rente worden afgelost, met hogere belastingen of minder uitgaven in de toekomst.

Antwoord

Het tekort is uitgestelde belastingheffing: wat nu minder aan belasting wordt betaald, moet later (met rente) via belastingen worden terugbetaald. Toekomstige belastingbetalers gaan er dus op achteruit.

Veelgemaakte fout

Vergeten dat er rente bij komt. Uitgestelde belasting is duurder dan belasting nu, omdat er rente over de schuld wordt betaald.

Kernbegrippen

Uitgestelde belastingheffing

Een tekort van nu moet later met belastingen (plus rente) worden terugbetaald.

Verwerkingsopdracht

Werk de opdrachten uit in je schrift of in de invulvelden.

1. Beschrijf de stappen in het schema met een eigen voorbeeld.

2. Leg uit waarom lenen voor een nieuwe dijk eerlijker kan zijn dan lenen voor een hogere AOW.

3. Waarom is het verstandig om in een hoogconjunctuur het tekort in te lopen?

Oefeningen

Brons: Kennis & Begrip

1. Wat wordt bedoeld met "een tekort is uitgestelde belastingheffing"?

Zilver: Toepassing & Rekenen

2. Waarom kan lenen voor een nieuwe dijk eerlijker zijn dan lenen voor hogere uitkeringen?

Goud: Analyse & Evaluatie — de uitdaging

3. Leg uit waarom een tekort in een laagconjunctuur verdedigbaar kan zijn.

Les 5.6 — Pensioenen

Leerdoel: Je legt het verschil uit tussen het omslagstelsel en het kapitaaldekkingsstelsel, en de dilemma's bij de keuze tussen beide, zoals bij vergrijzing.

Eindtermen: E3.1, A2

Waar gaat het om?

Na je pensioen heb je geen loon meer, maar wel kosten. Hoe wordt je inkomen dan betaald? Nederland combineert twee stelsels: het **omslagstelsel** (de AOW) en het **kapitaaldekkingsstelsel** (pensioenfondsen). Elk heeft zijn eigen dilemma's (eindterm E3.1). Dit is de verplichte context **pensioenen** .

Kerntheorie

Twee manieren om pensioen te betalen

In een **omslagstelsel** betalen de werkenden van nu (via premies en belastingen) de uitkeringen van de gepensioneerden van nu. De **AOW** werkt zo: een basispensioen voor iedereen. Dat is **verplichte solidariteit tussen generaties** .

In een **kapitaaldekkingsstelsel** sparen werkenden (samen met hun werkgever) premie bij een **pensioenfonds** . Het fonds belegt dat geld; later krijg je daaruit je eigen pensioen. Dat is ruilen over de tijd: inkomen nu inleveren voor inkomen later.

Omslagstelsel en kapitaaldekkingsstelsel

	Omslagstelsel	Kapitaaldekkingsstelsel
Hoe werkt het?	de werkenden van nu betalen de uitkeringen van de gepensioneerden van nu	je spaart (met je werkgever) voor je eigen pensioen; het fonds belegt dat geld
Voorbeeld in Nederland	AOW	aanvullend pensioen via pensioenfondsen
Solidariteit	tussen generaties (verplicht)	vooral binnen een generatie
Gevoelig voor	vergrijzing: minder werkenden per gepensioneerde	beleggingsrendement, rente en inflatie

Vergrijzing en dilemma's

Door **vergrijzing** komen er meer ouderen per werkende. In een omslagstelsel moet elke werkende dan meer betalen, of moeten de uitkeringen omlaag of de AOW-leeftijd omhoog. Kapitaaldekking is minder gevoelig voor vergrijzing, maar wel voor **beleggingsrendementen** , de rente en **inflatie** .

Vergrijzing in een omslagstelsel

	Nu	Later
Werkenden per gepensioneerde	3	2
Uitkering per gepensioneerde per maand	€ 1.500	€ 1.500
Benodigde premie per werkende per maand	1.500 / 3 = € 500	1.500 / 2 = € 750

Bij gelijke uitkeringen moet de premie per werkende met 50% omhoog. Vereenvoudigd voorbeeld met verzonnen getallen.

Toepassen

Examenvraag: vergrijzing en de AOW (2 punten)

Nu zijn er 3 werkenden per AOW'er, later nog maar 2. De AOW blijft € 1.500 per maand. Bereken met hoeveel procent de premie per werkende moet stijgen, en noem een andere maatregel om de AOW betaalbaar te houden.

Uitwerking

1. Nu: 1.500 / 3 = € 500 per werkende. Later: 1.500 / 2 = € 750.
2. Stijging: (750 - 500) / 500 × 100% = 50%.
3. Alternatief: AOW-leeftijd verhogen (meer werkenden, minder AOW'ers) of de uitkering verlagen.

Antwoord

De premie per werkende moet met 50% stijgen. Een andere maatregel: de AOW-leeftijd verhogen, zodat er meer werkenden en minder AOW'ers zijn.

Veelgemaakte fout

De AOW een spaarpot noemen. Voor de AOW wordt niet gespaard: de premies van nu gaan direct naar de AOW'ers van nu.

Kernbegrippen

Omslagstelsel
De werkenden van nu betalen de pensioenen van de gepensioneerden van nu.

Kapitaaldekkingsstelsel
Werkenden sparen voor hun eigen pensioen; het pensioenfonds belegt dat geld.

AOW
Algemene Ouderdomswet: basispensioen van de overheid voor iedereen, gefinancierd via het omslagstelsel.

Pensioenfonds
Organisatie die pensioenpremies van werknemers en werkgevers belegt en pensioenen uitkeert.

Vergrijzing
Toename van het aandeel ouderen in de bevolking.

Verwerkingsopdracht

Werk de opdrachten uit in je schrift of in de invulvelden.

1. Leg met de tabel uit waarom het omslagstelsel solidair is tussen generaties.

2. Waarom is het kapitaaldekkingsstelsel gevoelig voor een lange periode van lage rendementen?

3. Geef een argument waarom Nederland beide stelsels combineert.

Oefeningen

Brons: Kennis & Begrip

1. Wat is het verschil tussen een omslagstelsel en een kapitaaldekkingsstelsel?

Zilver: Toepassing & Rekenen

2. De AOW per gepensioneerde is € 1.500 per maand. Er zijn 3 werkenden per gepensioneerde. Hoeveel premie betaalt elke werkende per maand (zonder andere bijdragen)? En als er nog maar 2 werkenden per gepensioneerde zijn?

3. Waarom staat het omslagstelsel onder druk door vergrijzing?

Goud: Analyse & Evaluatie — de uitdaging

4. Noem een risico van het kapitaaldekkingsstelsel en een dilemma bij de keuze tussen beide stelsels.

Rekenopdrachten

Reken met de begrippen en formules uit dit thema. Schrijf je berekening volledig uit: op het examen krijg je punten voor de berekening, niet alleen voor de uitkomst.

Basis

1. De ontvangsten zijn 390 mld euro en de uitgaven 410 mld euro. Bereken het begrotingssaldo (mld euro).

Antwoord (mld €): _____

2. Het tekort is 20 mld euro en het bbp 1.000 mld euro. Bereken het tekort als percentage van het bbp.

Antwoord (%): _____

3. De staatsschuld is 400 mld euro en het tekort 20 mld euro. Hoe hoog is de schuld aan het eind van het jaar?

Antwoord (mld €): _____

6. De staatsschuld is 500 mld euro. Hoeveel stijgen de rentelasten (mld euro) als de gemiddelde rente stijgt van 1% naar 3%?

Antwoord (mld €): _____

7. Uitgaven: overdrachten 150 van in totaal 410 mld euro. Welk percentage is dat (één decimaal)?

Antwoord (%): _____

8. De AOW is € 1.500 per maand per gepensioneerde en er zijn 3 werkenden per gepensioneerde. Hoeveel moet elke werkende per maand bijdragen?

Antwoord (€): _____

Niveau 3F

4. De schuld is 420 mld euro en het bbp 1.040 mld euro. Bereken de schuldquote (één decimaal).

Antwoord (%): _____

5. Schuld 600, bbp 1.200 (mld euro). Volgend jaar: tekort 30 en nominale bbp-groei 3%. Bereken de nieuwe schuldquote (één decimaal).

Antwoord (%): _____

Examenniveau

9. Het aantal werkenden per AOW’er daalt van 3,5 naar 2,5. Met hoeveel procent moet de bijdrage per werkende stijgen bij een gelijke AOW?

Antwoord (%): _____

10. Tekort 18 mld euro, bbp 800 mld euro, schuld begin van het jaar 360 mld euro. Bereken de schuldquote aan het eind van het jaar (twee decimalen; bbp blijft 800).

Antwoord (%): _____

Examenopgave: De begroting van Zuidland

6 vragen · 11 punten · ongeveer 35 minuten

Zuidland is lid van de Europese Unie. De minister van Financiën presenteert de begroting voor het komende jaar (bron 1). Tegelijk woedt er een debat over de betaalbaarheid van de AOW (bron 2).

Bron 1

Begroting van Zuidland (mld euro)

Ontvangsten	Bedrag	Uitgaven	Bedrag
Directe belastingen	125	Overheidsconsumptie	110
Indirecte belastingen	95	Overdrachtsuitgaven	120
Sociale premies	70	Subsidies	40
Niet-belastingontvangsten	10	Overheidsinvesteringen	38
		Rente	10
Totaal	300	Totaal	318

Het bbp van Zuidland is 800 mld euro; de staatsschuld aan het begin van het jaar 360 mld euro. Fictieve gegevens.

Bron 2

Kabinet: "AOW-premie moet omhoog"

Door de vergrijzing daalt het aantal werkenden per AOW'er in Zuidland de komende twintig jaar van 3,5 naar 2,5. Het kabinet wil de AOW-uitkering niet verlagen. Een oppositiepartij stelt voor om de AOW geleidelijk om te bouwen naar een stelsel waarin iedereen zelf spaart: "Dan heeft vergrijzing er geen invloed meer op."

Vraag 1 (2 punten)

Toon met een berekening aan dat Zuidland met deze begroting voldoet aan de Europese norm voor het begrotingstekort.

Vraag 2 (2 punten)

Bereken de schuldquote aan het eind van het jaar (twee decimalen). Ga uit van een bbp van 800 mld euro.

Vraag 3 (2 punten)

Het kabinet verhoogt de kinderbijslag. Leg uit waarom dit niet meetelt in de overheidsbestedingen (O) van het bbp, maar de totale bestedingen toch kan verhogen.

Vraag 4 (2 punten)

Een econoom noemt het tekort van Zuidland "uitgestelde belastingheffing". Leg uit wat zij bedoelt.

Vraag 5 (1 punt)

Bereken met bron 2 met hoeveel procent de bijdrage per werkende aan de AOW moet stijgen als de uitkering gelijk blijft.

Vraag 6 (2 punten)

De oppositiepartij wil overstappen op een stelsel waarin iedereen zelf spaart. Noem het stelsel en geef een nadeel van dit stelsel.

Eindquiz

1. Het salaris van een leraar op een openbare school is…

A. een subsidie.

B. een overheidsinvestering.

C. een overdrachtsuitgave.

D. overheidsconsumptie.

2. Een WW-uitkering is…

A. een overheidsinvestering.

B. een niet-belastingontvangst.

C. een overdrachtsuitgave.

D. overheidsconsumptie.

3. Btw is een…

A. directe belasting.

B. niet-belastingontvangst.

C. indirecte belasting.

D. sociale premie.

4. Welke grootheid is een voorraad?

A. Staatsschuld

B. Begrotingstekort

C. Belastingontvangsten

D. Rentelasten

5. Schuld 300, bbp 600. De schuldquote is…

A. 30%

B. 60%

C. 200%

D. 50%

6. Volgens het Stabiliteits- en Groeipact mag het tekort maximaal … van het bbp zijn.

A. 1%

B. 10%

C. 3%

D. 60%

7. Waarom stijgt de schuld meestal in een laagconjunctuur?

A. Hogere winsten

B. Minder belastingontvangsten en meer uitkeringen

C. Meer export

D. Lagere rente

8. Een tekort is uitgestelde belastingheffing, omdat…

A. de schuld later met belasting (plus rente) wordt betaald.

B. de overheid nooit hoeft terug te betalen.

C. belastingen later worden afgeschaft.

D. het bbp altijd groeit.

9. De AOW werkt volgens het…

A. kapitaaldekkingsstelsel.

B. bonus-malussysteem.

C. spaarstelsel van banken.

D. omslagstelsel.

10. Welk stelsel is het gevoeligst voor vergrijzing?

A. Omslagstelsel

B. Geen van beide

C. Beide even gevoelig

D. Kapitaaldekkingsstelsel

11. Een kapitaaldekkingsstelsel is vooral gevoelig voor…

A. het minimumloon.

B. beleggingsrendementen en inflatie.

C. het aantal werkenden per gepensioneerde.

D. de btw.

Antwoordmodel

Voor de docent, of voor zelfcontrole: alle antwoorden bij dit werkboek.

Eindquiz — antwoordsleutel

1. D 2. C 3. C 4. A 5. D 6. C 7. B 8. A 9. D 10. A 11. B

Rekenopdrachten — antwoorden

1. -20 mld €

390 - 410 = -20 (tekort).

2. 2 %

20 / 1.000 × 100% = 2%.

3. 420 mld €

400 + 20 = 420.

4. 40,4 %

420 / 1.040 × 100% = 40,4%.

5. 51 %

630 / 1.236 × 100% = 51,0%.

6. 10 mld €

0,03 × 500 - 0,01 × 500 = 15 - 5 = 10.

7. 36,6 %

150 / 410 × 100% = 36,6%.

8. 500 €

1.500 / 3 = € 500.

9. 40 %

De bijdrage is AOW / werkenden. 3,5 / 2,5 = 1,4 +40%.

10. 47,25 %

(360 + 18) / 800 × 100% = 47,25%.

Examenopgave — antwoordmodel

Vraag 1 (2 p)

Tekort: 318 - 300 = 18 mld euro. 18 / 800 × 100% = 2,25% van het bbp: minder dan de norm van 3%.

- 1 p: tekort 18 2,25% van het bbp
- 1 p: vergelijking met 3%-norm

Vraag 2 (2 p)

Schuld: 360 + 18 = 378 mld euro. Schuldquote: 378 / 800 × 100% = 47,25%.

- 1 p: schuld 378
- 1 p: schuldquote 47,25%

Vraag 3 (2 p)

Kinderbijslag is een overdrachtsuitgave: de overheid koopt er geen goederen of diensten mee. Maar gezinnen krijgen een hoger besteedbaar inkomen en gaan meer consumeren (C), waardoor de bestedingen toch stijgen.

- 1 p: overdrachtsuitgave, geen aankoop van goederen/diensten
- 1 p: hoger inkomen gezinnen meer consumptie

Vraag 4 (2 p)

Het tekort wordt gefinancierd met leningen. Die moeten later, met rente, worden terugbetaald uit belastingen van toekomstige belastingbetalers. De belasting wordt dus niet nu, maar later geheven.

- 1 p: tekort lenen hogere schuld
- 1 p: later met rente terugbetalen uit belastingen

Vraag 5 (1 p)

De bijdrage per werkende is AOW / aantal werkenden: 3,5 / 2,5 = 1,4 + 40%.

Vraag 6 (2 p)

Het kapitaaldekkingsstelsel. Nadeel: het pensioen hangt af van beleggingsrendementen, rente en inflatie, die onzeker zijn. (Ook goed: in de overgangsperiode moeten werkenden dubbel betalen: voor de huidige AOW'ers en voor hun eigen pensioen; of: geen solidariteit tussen generaties.)

- 1 p: kapitaaldekkingsstelsel
- 1 p: passend nadeel

Verwerkingsopdrachten — modelantwoorden

Les 5.1

Verwerkingsopdracht

1. a) overheidsinvestering b) overdrachtsuitgave c) subsidie d) overheidsconsumptie (aankoop van goederen; je kunt ook investering verdedigen, want de wagens gaan jaren mee).

2. 150 / 410 × 100% = 36,6%.

3. Ze vergroten de productiecapaciteit (betere infrastructuur, beter opgeleide werknemers) en verlagen kosten voor bedrijven. De opbrengst komt pas na jaren, maar draagt bij aan structurele groei.

Les 5.2

Verwerkingsopdracht

1. a) indirecte belasting b) directe belasting c) sociale premie d) niet-belastingontvangst.

2. (150 + 120) / 390 × 100% = 69,2%.

3. Vennootschapsbelasting wordt geheven over de winst. In een hoogconjunctuur stijgen winsten sterk, in een laagconjunctuur dalen ze sterk (soms naar verlies). De belastingopbrengst beweegt mee.

Les 5.3

Verwerkingsopdracht

1. Schuld: 400 + 20 = 420. Schuldquote van 40,0% (400 / 1.000) naar 40,4% (420 / 1.040).

2. Als het nominale bbp procentueel sneller groeit dan de schuld. Bijvoorbeeld: schuld 500 + tekort 5 = 505 (+1%), bbp +4%: de quote daalt.

3. Inflatie verhoogt het nominale bbp, terwijl de schuld in euro's gelijk blijft. Daardoor wordt de schuld relatief kleiner.

Les 5.4

Verwerkingsopdracht

1. Belastingontvangsten dalen (lagere inkomens en winsten) en uitgaven aan uitkeringen stijgen (meer werklozen). Het tekort stijgt, dus de schuld ook.

2. Nee, de norm is maximaal 3%. Het land kan bezuinigen of belastingen verhogen, of wachten op economische groei die de ontvangsten verhoogt.

3. Infrastructuur verhoogt de productiecapaciteit en levert in de toekomst extra groei (en belastinginkomsten) op. Ook toekomstige generaties profiteren, dus het is redelijk dat zij meebetalen.

Les 5.5

Verwerkingsopdracht

1. Bijvoorbeeld: de overheid betaalt een steunpakket met geleend geld schuld stijgt de jaren erna rente en aflossing hogere belastingen of minder uitgaven later.

2. De dijk beschermt ook toekomstige generaties, die meebetalen. Een hogere AOW komt vooral de huidige ouderen ten goede, terwijl latere generaties de schuld afbetalen.

3. Dan zijn de belastingontvangsten hoog en de uitgaven aan uitkeringen laag. Zo ontstaat ruimte om de schuld te verlagen, zodat er bij een volgende laagconjunctuur of crisis weer geleend kan worden.

Les 5.6

Verwerkingsopdracht

1. De werkenden betalen de pensioenen van de ouderen van nu, in de verwachting dat de volgende generatie later hún pensioen betaalt.

2. Het opgebouwde vermogen groeit dan nauwelijks; het fonds kan de beloofde pensioenen moeilijker betalen, en pensioenen worden niet of minder verhoogd.

3. Spreiding van risico: het omslagstelsel is gevoelig voor vergrijzing, kapitaaldekking voor rendement en inflatie. Door beide te combineren, is het totale pensioen minder kwetsbaar.

Oefeningen — modelantwoorden

Les 5.1

1. Noem de vier soorten overheidsuitgaven uit de syllabus.

Overheidsconsumptie, overdrachtsuitgaven, subsidies en overheidsinvesteringen.

2. Welke soort uitgave is het? a) salaris van een politieagent b) kinderbijslag c) aanleg van een nieuwe spoorlijn d) bijdrage aan de prijs van een busabonnement

a) overheidsconsumptie b) overdrachtsuitgave c) overheidsinvestering d) subsidie.

3. Wat is het verschil tussen overheidsconsumptie en overdrachtsuitgaven?

Bij overheidsconsumptie krijgt de overheid er direct iets voor terug (arbeid van ambtenaren, goederen en diensten). Overdrachtsuitgaven zijn betalingen zonder directe tegenprestatie, zoals uitkeringen en toeslagen.

4. Waarom zijn overheidsinvesteringen belangrijk voor de economische ontwikkeling op lange termijn?

Investeringen in infrastructuur, onderwijsgebouwen of dijken vergroten de productiecapaciteit en verlagen kosten voor bedrijven. Ze dragen dus bij aan structurele groei (thema 2).

Les 5.2

1. Wat is het verschil tussen directe en indirecte belastingen?

Directe belastingen worden geheven over inkomen of winst (inkomstenbelasting, vennootschapsbelasting). Indirecte belastingen worden geheven via de prijs van producten (btw, accijnzen).

2. Geef een voorbeeld van een niet-belastingontvangst.

Dividend uit staatsdeelnemingen (bijvoorbeeld bedrijven waarvan de staat aandeelhouder is), of de opbrengst van het veilen van frequenties.

3. De ontvangsten zijn 390 mld euro en de uitgaven 410 mld euro. Bereken het saldo.

390 - 410 = -20 mld euro: een tekort van 20 mld euro.

4. Waarom dalen de belastingontvangsten in een laagconjunctuur?

Inkomens en winsten dalen en er wordt minder besteed. Daardoor dalen de opbrengsten van loon-, inkomsten- en vennootschapsbelasting en van de btw. Tegelijk stijgen de uitgaven aan uitkeringen.

Les 5.3

1. Is het een stroom- of voorraadgrootheid? a) begrotingstekort b) staatsschuld c) belastingontvangsten d) rentelasten

a) stroom b) voorraad c) stroom d) stroom.

2. De staatsschuld is 400 mld euro en het tekort dit jaar 20 mld euro. Hoe hoog is de schuld aan het eind van het jaar?

400 + 20 = 420 mld euro.

3. De schuld is 420 mld euro en het bbp 1.040 mld euro. Bereken de schuldquote (één decimaal).

420 / 1.040 × 100% = 40,4%.

4. De schuld blijft 500 mld euro, het nominale bbp stijgt van 1.000 naar 1.050 mld euro. Wat gebeurt er met de schuldquote?

Van 50% naar 500 / 1.050 × 100% = 47,6%. De schuldquote daalt, omdat het bbp groeit terwijl de schuld gelijk blijft.

Les 5.4

1. Noem twee oorzaken van een stijgende staatsschuld.

Bijvoorbeeld begrotingstekorten door een laagconjunctuur, grote uitgaven in een crisis, of stijgende rentelasten.

2. Welke Europese normen gelden voor tekort en schuld?

Het begrotingstekort mag niet hoger zijn dan 3% van het bbp en de staatsschuld niet hoger dan 60% van het bbp.

3. Waarom is een hoge staatsschuld een probleem als de rente stijgt?

De rentelasten stijgen. Dat geld kan niet aan andere zaken (zorg, onderwijs) worden besteed, of het vergroot het tekort en daarmee de schuld weer.

4. Waarom kan een land met een schuld van 50% van het bbp toch financieel gezond zijn?

Wat telt is of het land de rente en aflossing kan blijven betalen. Als de economie groeit, de rente laag is en beleggers vertrouwen hebben, blijft de schuld goed te dragen; de schuldquote kan zelfs dalen door groei.

Les 5.5

1. Wat wordt bedoeld met "een tekort is uitgestelde belastingheffing"?

Wat de overheid nu leent in plaats van via belasting op te halen, moet later (met rente) worden terugbetaald. Dat gebeurt met belasting van later.

2. Waarom kan lenen voor een nieuwe dijk eerlijker zijn dan lenen voor hogere uitkeringen?

De dijk beschermt ook toekomstige generaties, die dan meebetalen via rente en aflossing. Bij hogere uitkeringen profiteert vooral de huidige generatie, terwijl de volgende betaalt.

3. Leg uit waarom een tekort in een laagconjunctuur verdedigbaar kan zijn.

In een laagconjunctuur ontstaat het tekort vanzelf (minder belasting, meer uitkeringen). Bezuinigen of belasting verhogen zou de bestedingen verder verlagen. In een hoogconjunctuur kan het tekort weer worden ingelopen.

Les 5.6

1. Wat is het verschil tussen een omslagstelsel en een kapitaaldekkingsstelsel?

Omslagstelsel: de werkenden van nu betalen de pensioenen van nu (zoals de AOW). Kapitaaldekking: je spaart voor je eigen pensioen; het pensioenfonds belegt dat geld.

2. De AOW per gepensioneerde is € 1.500 per maand. Er zijn 3 werkenden per gepensioneerde. Hoeveel premie betaalt elke werkende per maand (zonder andere bijdragen)? En als er nog maar 2 werkenden per gepensioneerde zijn?

1.500 / 3 = € 500. Bij 2 werkenden: 1.500 / 2 = € 750: 50% meer.

3. Waarom staat het omslagstelsel onder druk door vergrijzing?

Er komen meer gepensioneerden en relatief minder werkenden. Elke werkende moet dan meer premie betalen, of de uitkering moet omlaag, of de pensioenleeftijd omhoog.

4. Noem een risico van het kapitaaldekkingsstelsel en een dilemma bij de keuze tussen beide stelsels.

Risico: lage beleggingsrendementen of hoge inflatie, waardoor het opgebouwde vermogen te weinig waard is. Dilemma: omslag is solidair tussen generaties maar gevoelig voor vergrijzing; kapitaaldekking is minder gevoelig voor vergrijzing, maar het risico ligt meer bij de eigen generatie.